

SOVIETINIŲ TEISMŲ ATKŪRIMAS IR RAIDA LIETUVOJE 1944–1956 METAIS

Dovilė Sagatienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Teisės filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4697

Elektroninis paštas: dovile_kvederyte@yahoo.com

Pateikta 2012 m. birželio 7 d.; parengta spausdinti 2013 m. sausio 29 d.

***Anotacija.** Straipsnyje pristatomas vienas sudėtingiausių Lietuvos teismų veiklos laikotarpių – prasidėjęs 1944 metais, kai, besibaigiant Antrajam pasauliniam karui, į Lietuvą grįžo sovietai, jis tęsėsi iki 1956 metais įvykusio XX Sovietų Sąjungos komunistų partijos suvažiavimo, pasmerkusio Stalino asmenybės kultą ir pradėjusio santykinį režimo „atšilimo“ laikotarpį. Šiame straipsnyje, remiantis teisės aktais, archyvine medžiaga, sovietine periodika ir esamais moksliniais tyrimais, aptariamas sovietinių Lietuvos teismų atkūrimas ir raida 1944–1956 metais, pagrindinį dėmesį kreipiant į sovietinių teismų sistemos (tinklo) atkūrimą ir įtvirtinimą teismų rinkimuose, teisėjų korpuso komplektavimą bei sovietinių teisėjų politinį ir teisinį rengimą.*

***Reikšminiai žodžiai:** sovietinių teismų atkūrimas Lietuvoje, sovietinių teisėjų politinis ir teisinis rengimas, sovietinių teismų sistema, teisėjų rinkimai.*

Įvadas

1944 metais prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai Lietuvos teismai buvo pertvarkyti pagal 1940–1941 metais Lietuvoje veikusį sovietinių teismų modelį. Sovietų užimtoje Lietuvos teritorijoje atkurtas 1940 metais priimtos LTSR konstitucijos galiojimas, teisinę galią atgavo Rusijos Federacijos kodeksai, vėl pradėjo veikti 1940–1941 metais įsteigtos sovietinės valstybės institucijos.

Šio tyrimo tikslas – ištirti sovietinių bendrosios kompetencijos teismų atkūrimą ir raidą Lietuvoje 1944–1956 metais. Straipsnyje aptariamas sovietinių teismų tinklo formavimas ir teismų sistemos pokyčiai po karo, teisėjų korpuso komplektavimas nuo 1944 metų iki pirmųjų teismų rinkimų 1949-aisiais bei teismų sistemos įtvirtinimas vėlesniuose 1951-ųjų ir 1954-ųjų metų rinkimuose. Taip pat analizuojami 1944–1956 metais suformuoto teisėjų kontingento ypatumai, atskleidžiama teisėjų trūkumo problema, nustatomos jos priežastys bei tiriamas politinis ir teisinis teisminių kadro ugdymas.

Rengiant tyrimą naudotasi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomais Lietuvos komunistų (bolševikų) partijos Centro Komiteto (toliau – LKP (b) CK) 1944–1956 metų dokumentais, sovietine periodika bei sovietmečiu apie LSSR teismų sistemą rašiusių autorių darbais. Pažymėtina, kad sovietinių Lietuvos teismų raida 1944–1956 metais, atgavus Nepriklausomybę, sistemiškai tirta nebuvo. Pavieniuose, spaudoje skelbtuose publicistiniuose straipsniuose bandyta nagrinėti tik kai kurių sovietmečiu veikusiu teismų jurisdikcijos¹ ir vykdytos baudžiamosios teisės politikos klausimus². Tiesa, 2009 metais pasirodžiusiame Lietuvos teismų ir teisėjų sąvade „*Teismai ir teisėjai Lietuvoje 1918–2008 metais*“ abėcėlės tvarka pateikiami duomenys apie Lietuvos teismus ir teisėjus nuo 1918-ųjų iki 2008-ųjų metų, tačiau apie sovietinių teismų sistemą ir jos kūrimą plačiau šiame veikalė nekalbama³. Vakaruose išsamiausia bendrosios sovietinės teismų sistemos tyrimą po Sovietų Sąjungos žlugimo atliko Toronto universiteto (Kanada) profesorius P. Solomonas. Jo darbe „*Sovietinis baudžiamasis teisingumas Stalino laikais*“ akcentuojama, kad sovietinės teisinės institucijos buvo priemonė sovietinei santvarkai įtvirtinti⁴.

Šis straipsnis turėtų padėti skaitytojui su sovietinių teismų sistemos Lietuvoje atkūrimu ir raida 1944–1956 metais susipažinti artimiau.

1. Teismų sistemos atkūrimas ir raida

Sovietams fronte palankiai klostantis reikalams, jau 1944 m. sausio 25 d. Respublikos Liaudies Komisarų Taryba Maskvoje priėmė nutarimą „*Dėl LTSR liaudies komisarų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo*“, pagal kurį, be kita ko, nuo 1944 m. sausio 1 d. formaliai atnaujinta LTSR Teisingumo liaudies

1 Remeika, V. Ką teisė partizanų karo lauko teismas (PKL). *Alytaus naujienos*. 1995, 126 (7976).

2 Vaitiekus, S. Sovietinio okupacinio režimo baudžiamoji politika 1944–1947 m. *Lietuvos aidas*. 2002, 299; Želvys, P. Už trispalvę, tautišką giesmę – kalėjimas. *Pozicija*. 1995, 1(256).

3 Vilbikas, A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje 1918–2008 metais*. Šiauliai: UAB „Sapnų sala“, 2009.

4 Solomon, P. Jr. *Soviet Criminal Law Under Stalin*. Cambridge University Press, 1996, p. 454.

komisariato⁵ bei LTSR Aukščiausiojo Teismo (toliau – Aukščiausiasis Teismas) veikla⁶. Atkuriant šias institucijas Lietuvoje, iš Teisingumo liaudies komisaro pareigų atleistas evakuacijoje į mokslinę veiklą įsitraukęs Povilas Pakarklis⁷, dar svarbiau – Maskvos nemalonėn pakliuvęs pirmosios okupacijos metais nepakankamai uoliai vykdydamas kompartijos nurodymus dėl sovietinių teismų formavimo ir „buržuazinių“ Lietuvos teismų naikinimo⁸. Naujuoju Teisingumo liaudies komisaru tapo teisininkas, Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinis Kęstutis Domaševičius – Lietuvos socialdemokratų partijos įkūrėjo ir komunistams prijautusio visuomenės veikėjo Andriaus Domaševičiaus sūnus⁹.

Atsisakius 1940–1941 metais Lietuvoje veikusią apygardos teismų, LTSR atkurta dviejų grandžių bendrosios kompetencijos teismų sistema, sudaryta iš 136 liaudies teismų ir Aukščiausiojo Teismo, pirmąją instancija nagrinėjusio ypatingai svarbias bylas ir kasacine – visas liaudies teismų išnagrinėtas bylas¹⁰. Apeliacinė instancija sovietinėje teismų sistemoje nebuvo praktikuojama. LTSR konstitucijos 77 straipsnyje numatyti apskričių teismai dėl praktinių priežasčių nebuvo sudaryti nei 1940–1941 metais, nei 1944-aisiais, nes naujų apskričių teismų steigimas, anot sovietinių šaltinių, būtų „be reikalo padidinęs teismų aparatą, įnešęs painiavos į praktinį teisingumo vykdymo darbą ir būtų apėmę pernelyg mažą, tik 4–9 liaudies teismų veikimo teritoriją“¹¹. Mėginant Lietuvoje diegti Sovietų Sąjungoje prigijusią administracinę teritorinę sistemą, pagal kurią rajonai buvo jungiami į sritis, neilgą laiką, 1950–1953 m., LTSR veikė keturi – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Klaipėdos – sričių teismai, turėję „atpalaiduoti Aukščiausiąjį Teismą nuo liaudies teismų išnagrinėtų bylų nagrinėjimo kasacine tvarka, taip pat nuo tam tikrų kategorijų bylų nagrinėjimo pirmąją instancija“¹².

Pirmaisiais reokupacijos metais stokojant tinkamų teisminių kadru ir materialinių išteklių, Lietuvoje funkcionavo tik dalis iš 136 liaudies teismų. Iki 1945 metų vidurio suformuoti 43 liaudies teismai¹³, po metų – 64¹⁴. 1946 m. spalio 1 d. planuojamas liau-

5 LTSR Teisingumo liaudies komisariatas nuo 1946 metų vadinamas LTSR Teisingumo ministerija (toliau – Teisingumo liaudies komisariatas arba Teisingumo ministerija).

6 Respublikos Liaudies Komisarų Tarybos 1944 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 32 „Dėl LTSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo“. *LTSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, I tomas, 1940–1947*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 84.

7 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Povilo Pakarklio atleidimo iš Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaro pareigų“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1 (10), p. 11.

8 TSRS Teisingumo liaudies komisaro 1941 m. kovo 6 d. įsakymas Nr. 48. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 10–16.

9 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Domaševičiaus, Kęstučio, Andriaus s., paskyrimo Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaru“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1 (10), p. 16.

10 Liakas, A. *Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 234.

11 *Ibid.*, p. 220.

12 *Ibid.*, p. 233.

13 1945 m. birželio 1 d. liaudies teismų darbuotojų sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10.

14 1946 m. rugsėjo 24 d. Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui apie Teisingumo misterijos teisminių organų valdymo darbą už 1946 metų pirmąjį pusmetį. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 41.

dies teismų skaičius sumažintas iki 104¹⁵, tačiau veikiančių liaudies teismų daugėjo pamažu: iki 1947 metų vidurio suformuota 70 liaudies teismų¹⁶, iki 1947-ųjų metų pabaigos veiklą pradėjo dar 15 liaudies teismų¹⁷, o po metų, 1948 m., – dar trys (iš viso 88)¹⁸. 1950 metais panaikinus administracinį respublikos teritorijos suskirstymą apskritymis bei valsčiais ir įvedus suskirstymą sritimis bei rajonais, liaudies teismų skaičius padidintas iki 119¹⁹. 1953 metais, likvidavus sričių teismus, LTSR nustatytas 112 liaudies teismų tinklas²⁰, kuris išliko nepakitęs iki 1960-ųjų²¹.

Aukščiausiojo Teismo veiklos atkūrimas, palyginti su liaudies teismų, vykdytas sparčiau. Nors 1945 metais vietoj numatytų keturiolikos teisėjų Aukščiausiajame Teisme dirbo tik devyni teisėjai²², tačiau jau 1947 metais teisėjavo devyniolika Aukščiausiojo Teismo teisėjų ir 99 tarėjai²³. Sričių teismų veikimo laikotarpiu Aukščiausiojo Teismo teisėjų skaičius sumažintas nuo 22 iki 15 teisėjų, 1953 metais panaikinus sričių teismus vėl padidintas iki 26 teisėjų²⁴.

2. Teisėjų korpuso komplektavimas

2.1. Teismų komplektavimas iki 1949 metų

Nors 1940 m. rugpjūčio 25 d. LTSR konstitucijoje įtvirtinta, kad LTSR Aukščiausiajį Teismą penkeriems metams renka LTSR Aukščiausioji Taryba (80 straipsnis), o liaudies teisėjus trejiems metams renka miesto, valsčiaus piliečiai (82 straipsnis)²⁵, liaudies teismų tinklo komplektavimas 1944–1949 metais vyko piliečiams nedalyvaujant, laikantis 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako „*Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo*“ nuostatų, pagal kurias, kol įvyks visuotiniai liaudies teismų rinkimai, liaudies teismų formavimas perduotas vykdomiesiems komite-

15 Liakas, A., *supra* note 10, p. 231–232.

16 1947 m. Teisingumo ministerijos Kadrių reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 75.

17 1947 m. gruodžio 31 d. LKP (b) CK Kadrių padalinio pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie Teisingumo ministerijos darbą su kadrais 1947 metais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 115.

18 1948 m. spalio 15 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 384 c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

19 Galutinė suvestinė apie liaudies teismų rinkimus (be datos). LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 315.

20 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12 (192), p. 11.

21 Liakas, A., *supra* note 10, p. 245.

22 1946 m. birželio 11 d. Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17–22.

23 LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1947 m. kovo 13 d. nutarimas Nr. 412 „Dėl LTSR Aukščiausiojo Teismo išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 6-7 (61-62), p. 4–6.

24 Liakas, A., *supra* note 10, p. 234.

25 LTSR konstitucija (Pagrindinis įstatymas). *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730.

tams²⁶. Tačiau iš tiesų už liaudies teismų teisėjų korpuso formavimą 1944–1949 metais buvo atsakingi ne vykdomieji komitetai, bet Teisingumo ministerija, kuri, atrinkusi tinkamus kadrus, teisėjų kandidatūras suderindavo su LKP (b) CK Kadro skyriumi²⁷ ir tik po to pateikdavo tvirtinti vykdomiesiems komitetams. Teisę siūlyti kandidatus į liaudies teisėjus turėjo tiek vykdomieji komitetai, tiek Teisingumo ministerija, tiek įvairūs partijos organai, pavyzdžiui, LKP (b) CK Kadro skyrius, partijos komitetai ir kt.²⁸

Atkurto Aukščiausiojo Teismo teisėjų, renkamų penkerių metų kadencijai, kandidatūros taip pat derintos kompartijoje – Teisingumo ministerija į Aukščiausiojo Teismo teisėjus siūlomų asmenų tinkamumą pirmiausia suderindavo su LKP (b) CK Kadro skyriumi²⁹, o atrinktus kandidatus siūlydavo LTSR Aukščiausiajai Tarybai. Čia stengtasi turėti ne tik politiškai patikimus, bet ir kvalifikuotus žmones, todėl Aukščiausiajame Teisme teisėjų, turinčių teisinį išsilavinimą ir esančių partijos nariais arba komjaunuoliais, 1944–1949 metais buvo daugiau negu liaudies teismuose. 1945 metais partijos nariais buvo penki Aukščiausiojo Teismo teisėjai iš tuomet dirbusių devynių teisėjų³⁰. 1946 metų viduryje iš vienuolikos Aukščiausiojo Teismo teisėjų septyni turėjo aukštąjį teisinį išsilavinimą, vienas buvo įgijęs vidurinį teisinį išsilavinimą, du – baigę juridinius kursus, o jokio teisinio išsilavinimo neturėjo vienas Aukščiausiojo Teismo teisėjas³¹. Aštuoni iš jų buvo partiniai. Dėl didelės kadro kaitos teisinį išsilavinimą turinčių Aukščiausiojo Teismo narių skaičius nuolat kito – 1947 metais iš septyniolikos Aukščiausiojo Teismo teisėjų šeši buvo įgiję aukštąjį teisinį išsilavinimą, šeši buvo baigę juridinius kursus, o penki teisėjai teisinio išsilavinimo neturėjo³².

Kitokia padėtis buvo su žemutinės grandies teismų, kuriems žmonių nepakako, teisėjų skyrimu. 1944–1949 metais trūkstant teisininkų kadro, atkuriamų sovietinių teismų teisėjais, kaip ir 1940–1941 metais, teko skirti teisinio išsilavinimo neturinčius asmenis³³. Didžioji dalis žemesnės grandies liaudies teisėjų nebuvo baigę net bendrojo viduriniojo mokslo. Pavyzdžiui, 1945 metų viduryje 43-juose tuomet LTSR veikusiuose liaudies teismuose teisėjavo 25 teisėjai, turintys bendrąjį pradinį išsilavinimą³⁴, o 1946 metais tokių buvo trisdešimt šeši teisėjai iš 64³⁵. Liaudies teismų teisėjų teisinio pasirengimo ir partiškumo duomenys pateikti pirmoje lentelėje.

-
- 26 LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1940 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 40 „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1 (3), p. 55.
- 27 1946 m. vasario 23 d. Teisingumo liaudies komisaro K. Domaševičiaus raštas Nr. 70, adresuotas LKP (b) CK sekretoriui kadro reikalams D. Kučinskui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 7.
- 28 1946 m. gegužės 23 d. Teisingumo liaudies komisaro raštas Nr. II-537. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 14.
- 29 1946 m. sausio 31 d. Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. 1258, adresuotas LKP (b) CK Kadro sekretoriui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 4–5.
- 30 1945 m. kovo 21 d. Teisingumo liaudies komisariato centrinio aparato ir kitų įstaigų, įeinančių komisariato sistemon, atsakingų darbuotojų pagal socialinę praeitį sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 7.
- 31 1946 m. birželio 11 d. Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17–22.
- 32 1947 m. sausio 11 d. Ch. Aizeno ataskaita apie Teisingumo ministerijos darbą su kadrais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 47.
- 33 1945 m. sausio 24 d. Teisingumo liaudies komisaro prašymas Nr. 472 dėl liaudies teisėjų skyrimo. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 3.
- 34 1945 m. birželio 1 d. liaudies teismų darbuotojų sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10.
- 35 1946 m. rugsėjo 24 d. Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui apie Teisingumo ministerijos teisminių organų valdymo darbą už 1946 metų pirmąjį pusmetį. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 41.

I lentelė. LTSR liaudies teismų teisėjų teisinis išsilavinimas ir partiškumas 1944–1948 m.

Metai	Liaudies teismai		Teisinis išsilavinimas		Partijos nariai, komjaunuoliai
	oficialus skaičius	faktiškai veikė	aukštasis	vidurinis	
1945 m.	136	43	1	9	13
1946 m.	136	64	2	6	27
1947 m.	104	85	3	9	59
1948 m.	104	88	1	19	64

Šaltiniai: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9-10; ap. 9, b. 256, lap. 41; ap. 10, b. 489, lap. 115; ap. 11, b., 299, lap. 92

1945 metais tik viename iš 43 liaudies teismų dirbo teisėjas, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą, o 1946 metais – dviejuose iš 64. Padėtis ilgai negerėjo. 1947 metais aukštąjį teisinį išsilavinimą buvo įgiję trys liaudies teisėjai iš 85³⁶, o per 1948 metus liaudies teismų skaičiui padidėjus iki 88, aukštąjį teisinį išsilavinimą turėjo vos vienas iš jų³⁷. Kiek daugiau liaudies teismų teisėjų buvo įgiję vadinamąjį vidurinį teisinį išsilavinimą, suteikiamą specialiose švietimo institucijose: 1945–1947 metais tokių liaudies teisėjų skaičius svyravo nuo 6 iki 9, o didžiausias pokytis įvyko 1948 metais, kai iš 88 tuomet dirbusių liaudies teismų teisėjų devyniolika buvo įgiję vidurinį teisinį išsilavinimą. Pažymėtina, kad teisinio išsilavinimo reikalavimas sovietiniams teisėjams nebuvo įtvirtintas nei 1938 metų TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatyme³⁸, nei LTSR teismų santvarkos įstatyme, priimtame 1960 m. birželio 8 d.³⁹

Ne mažesniu iššūkiu 1944–1949 metais sovietams tapo politinio teisėjų patikimumo užtikrinimas. Negalint skubiai parengti lojalių teisingumo kadro, teisėjais pirmaisiais pokario metais skirti partinėje veikloje nedalyvaujantys asmenys⁴⁰. 1945 metų duomenimis, partijos nariais arba komjaunuoliais buvo trylika iš 43 liaudies teismų teisėjų⁴¹, o 1946 metais 64-iuose liaudies teismuose dirbo 27 partiniai teisėjai⁴². Šie duomenys

36 1947 m. gruodžio 31 d. LKP (b) CK Kadro padalinio pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie Teisingumo ministerijos darbą su kadrais 1947 metais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 115.

37 1948 m. spalio 15 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 384 c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

38 1938 m. rugpjūčio 16 d. įstatymas „Dėl TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos“. *TSRS įstatymų ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys 1938–1944 m. birželis*. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys, 1944.

39 LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 131 „Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1960, Nr. 13, p. 330–338.

40 1945 m. sausio 24 d. Teisingumo liaudies komisaro prašymas Nr. 472 dėl liaudies teisėjų skyrimo. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 4.

41 1945 m. kovo 21 d. Teisingumo liaudies komisariato centrinio aparato ir kitų įstaigų, įeinančių komisariato sistemon, atsakingų darbuotojų pagal socialinę praeitį sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 7.

42 1946 m. rugsėjo 24 d. Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui apie teisingumo misterijos teisminių organų valdymo darbą už 1946 metų pirmąjį pusmetį. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 40. Pagal kitus duomenis, 1946 metais veikė 65 liaudies teismai, kuriuose dirbo 32 nepartiniai teisėjai. 1947 m. Teisingumo ministerijos Kadro reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

Teisingumo ministerijos įvardijami kaip „*rimtas išspėjimas*“ apie žemą liaudies teismų politinio patikimumo lygį periferijose, todėl, laikantis 1946 metų spalio 5 d. Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) (toliau – VKP (b) CK nutarimo „*Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje*“, kuriame, be kita ko, į teisėjus nuspręsta atrinkti tik asmenis, turinčius „organizacinės patirties partijoje“⁴³, liaudies teismuose partinių teisėjų 1947 metais padaugėjo iki 59⁴⁴, o 1948 metais – iki 64⁴⁵.

Dėl menko politinio teisėjų patikimumo pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais partija, būdama neužtikrinta dėl teisėjų lojalumo, vykdomybės komitetams neteikdavo tvirtinti net ir faktiškai teisėjais jau dirbusius asmenis⁴⁶. 1946 metais dėl įvairių priežasčių partija nepritarė pusei iš 64 liaudies teismuose dirbusių teisėjų kandidatūrų, nors kai kurie teisėjai dirbo metus ar daugiau ir buvo baigę juridinius kursus⁴⁷. Štai Pakruojo liaudies teismo teisėjas J. N. Visockis partijos netvirtintas teisėju, nes jis vokiečių okupacijos metais dirbo Šalčininkų apylinkės teismo sekretoriumi ir nuo 1944 m. birželio 21 d. iki Raudonosios Armijos atėjimo į Lietuvą priklausė partizanams. Šiaulių liaudies teismo teisėjas J. Mačiulis partijai įtarimų kėlė dėl to, kad 1941 metais, būdamas partijos nariu, nesitraukė į SSRS gilumą, o likęs Lietuvoje, vokiečių valdžiai neužkliuvo⁴⁸. Lojalių kadro gretas turėjo papildyti iš SSRS darbui Lietuvos teisingumo srityje atsiųsti patikimais laikyti rusų tautybės kadrai, tačiau tokių asmenų buvo nedaug: 1945 metais atsiųsti trys darbuotojai, o 1946 metais – dar dešimt, tačiau nė vienas teisėju neskirtas⁴⁹. Žymi dalis aukštų politinio patikimumo reikalavimų neatitikusių nepriklausomos Lietuvos kvalifikuotų teisininkų patys pasitraukė į Vakarų⁵⁰, o nemažas skaičius Lietuvoje likusių teisininkų rinkosi kiek mažiau politizuotą advokato profesiją (pavyzdžiui, 1946 metais didžioji dalis advokatų buvo aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys teisininkai – 49 iš 63)⁵¹.

Be teisinio išsilavinimo ir partiškumo reikalavimų, formuojant sovietinių teisėjų kontingentą taikytas *socialinės teisėjo kilmės kriterijus*, pagal kurį sovietiniais teisėjais stengtasi skirti „darbo liaudies“ atstovus. Vadovaujantis Teisingumo ministerijos duomenimis, 1945 metais penki iš devynių Aukščiausiojo Teismo ir 22 iš 43 liaudies teismų

43 Razi, G. M. *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*. Berkeley: University of California School of Law, 1960, p. 786.

44 1947 m. gruodžio 31 d. LKP (b) CK Kadro padalinio pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie Teisingumo ministerijos darbą su kadrais 1947 metais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 115.

45 1948 m. spalio 15 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 384 c. „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

46 1946 m. gegužės 23 d. Teisingumo liaudies komisaro raštas Nr. II-537. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 14.

47 1946 m. liepos 16 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 215 c. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 14.

48 1945 m. birželio 19 d. Teisingumo liaudies komisariato kadro valdybos viršininko pavaduotojo raštas Nr. 482, adresuotas LKP (b) CK Kadro sektoriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 23–23.

49 1946 m. birželio 11 d. Teisingumo ministerijos atskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17–22.

50 Maksimaitis, M., et al. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944–1990)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 9.

51 1947 m. Teisingumo ministerijos Kadro reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

teisėjų buvo kilę iš darbininkų, trijų Aukščiausiojo Teismo ir 21 liaudies teisėjo kilmė buvo valstietiška, iš žemesniųjų tarnautojų buvo kilęs tik vienas Aukščiausiojo Teismo teisėjas, o iš inteligentijos 1945 metais nebuvo skirtas nė vienas teisėjas⁵².

2.2. Liaudies teismų rinkimai 1949, 1951 ir 1954 metais

Siekiant kuo greičiau pademonstruoti sovietinio režimo demokratiškumą ir pranašumą prieš „buržuazinius“ teismus, pirmuosius visuotinius liaudies teismų rinkimus planuota rengti dar 1946 metų pabaigoje, tačiau, trūkstant patikimų teisingumo kadro ir tebevykstant ginkluotai rezistencijai, liaudies teismų rinkimai tuomet nebuvo įmanomi⁵³. Per penkerius reokupacijos metus parengus teisinį išsilavinimą turinčius patikimus teisingumo kadrus ir pamažu slopstant partizaninei kovai, liaudies teismų rinkimai surengti 1949 metų pradžioje.

Pirmieji liaudies teismų rinkimai Lietuvoje organizuoti sudėtingomis aplinkybėmis. Pradėjus Lietuvos ūkio kolektyvizaciją, vienkiemių gyventojai buvo prievarta iškeldinami į kolūkių gyvenvietes, taip naikinant nusistovėjusią gyvenimo sanklodą bei griauinant partizanų atramą kaime⁵⁴, be to, tęsti masiniai besipriešinančių „buožių“ trėmimai⁵⁵. Susidūrus dar ir su teisminių kadro trūkumo problema, tuometinis Teisingumo ministras J. Blika siūlė liaudies teismų rinkimus nukelti dar vieneriems metams⁵⁶.

Antrieji, 1951 m. gruodžio 16 d. surengti liaudies teismų rinkimai vyko panašiomis aplinkybėmis kaip ir 1949 metų teismų rinkimai. Nepaisant ginkluoto pasipriešinimo susilpnėjimo ir išibėgėjusios ūkio kolektyvizacijos, 1951-ųjų metų rudenį vėl pakartotas masinis lietuvių trėmimas. Šie trėmimai buvo nukreipti prieš kolektyvizacijos bangą atlaikiusius ir savo individualių ūkių neatsisakiusius valstiečius bei „prieš kolūkius veikiančius buožes“⁵⁷.

Tretieji liaudies teismų rinkimai 1954 m. gruodžio 12 d. vyko jau pakitusiomis aplinkybėmis: 1953 metais mirus Stalinui prasidėjo vadinamasis destalinizacijos, arba režimo švelnėjimo, laikotarpis, o pasibaigus Lietuvos ūkio kolektyvizacijai ir užgniaužus partizaninį pasipriešinimą, atsisakyta masinių represijų. Be to, visuomenė pamažu ėmė susigyventi su režimu.

Sovietinių liaudies teismų rinkimų tvarką Lietuvoje nustatė 1948 m. spalio 20 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos patvirtinti *Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatai*⁵⁸ (toliau – Nuostatai), pagal kuriuos liaudies teismus trejų metų kadencijai rinko miesto, valsčiaus piliečiai, visuotinės, tiesioginės ir lygios rinkimų teisės pagrindu,

52 1945 m. kovo 21 d. Teisingumo liaudies komisariato centrinio aparato ir kitų įstaigų, įeinančių komisariato sistemon, atsakingų darbuotojų pagal socialinę praeitį sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 7.

53 1946 m. liepos 16 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 215 c. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 13.

54 Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 107.

55 Grunskis, E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1952 metais. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 303.

56 1948 m. liepos 8 d. Teisingumo ministerijos raštas LKP (b) CK Nr. 204 c. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 87.

57 Grunskis, E., *supra* note 55, p. 18.

58 LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 175 „Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatai“. LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios. 1948, Nr. 28, p. 891–900.

slaptu balsavimu (1 straipsnis). Liaudies teisėju ir tarėju galėjo būti išrinktas kiekvienas LTSR pilietis, turintis rinkimų teisę ir 23 sulaukęs metų amžiaus, o rinkėjais galėjo būti visi asmenys, turintys 18 metų. Remiantis 1940 metų LTSR konstitucijos 18 straipsniu, pasyviai ir aktyviai rinkimų teisę LTSR teritorijoje turėjo ir kitų TSRS respublikų piliečiai (3 straipsnis). Rinkimai laikomi įvykusiais balsavus daugiau kaip pusei visų toje apygardoje turinčių teisę balsuoti piliečių (62 straipsnis). Už trukdymą smurtu, apgaule, grasinimais arba papirkimu piliečiui vykdyti teisę rinkti numatyta baudžiamoji atsakomybė – iki dvejų metų laisvės atėmimo (66 straipsnis). Pareigūnas, suklastojęs rinkimų dokumentus arba žinomai neteisingai suskaičiavęs balsus renkant liaudies teismus, baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų (67 straipsnis).

Pagal Nuostatus, kiekvienoje liaudies teismui rinkti sudarytoje rinkimų apygardoje renkamas vienas liaudies teisėjas ir nuo 50 iki 75 liaudies tarėjų (14 straipsnis). Rinkimų apygardoje rinktinų tarėjų skaičių nustatė LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas Teisingumo ministerijos teikimu. Rengiantis 1951-ųjų metų liaudies teismų rinkimams rinktinų tarėjų skaičiaus nustatymo funkcija perduota srities, miesto Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomiešiams komitetams, kurie tarėjų skaičių tvirtindavo Teisingumo ministerijos Valdybos prie srities Darbo žmonių deputatų tarybos teikimu (14 straipsnis)⁵⁹, tačiau per 1954-ųjų metų rinkimus šios praktikos atsisakyta ir rinktinų tarėjų skaičius, kaip ir 1949-aisiais metais, nustatytas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku⁶⁰.

Siekiant užtikrinti, kad teisėjais ir tarėjais bus išrinkti patikimi sovietiniai kadrai, Nuostatuose teisė „statyti“, t. y. iškelti kandidatus, suteikta tik partinių pagrindu sudarytomis organizacijoms (25 straipsnis), o teisė registruoti iškeltas kandidatūras – vietinėms valdžios institucijoms (26 straipsnis). Iš tiesų kandidatus į teisėjų ir tarėjų rinkimus atrinkdavo Teisingumo ministerija. Dar 1946 metais Teisingumo ministras K. Domaševičius paprašė LKP (b) CK duoti nurodymus partijos ir vykdomiešiams komitetams, kad jie „nedelsiant patikrintų esamą liaudies teisėjų sąstatą ir vietoje tų, kurie negalėtų būti per rinkimus rekomenduojami į liaudies teisėjus, parinkti iš anksto tinkamus kandidatus, kad jiems būtų duota galimybė pasireikšti teisiniame darbe dar iki rinkimų“⁶¹. Taip pat siūlyta prieš rinkimus parinkti tinkamus teisėjus, kad Teisingumo ministerija turėtų laiko juos apmokyti ir nebūtų skiriami sovietinio teisėjo darbui netinkami asmenys (piktnaudžiaujantys alkoholiu, vilkinantys bylas, nesusitvarkantys su darbu ir t. t.)⁶². Rengiantis 1949 metų liaudies teismų rinkimams LKP (b) CK Kadro skyrius visiems partijos komitetams nurodė pateikti rinkimams siūlomų teisėjų charakteristikas, įvertinti jų sugebėjimą atlikti teisėjo darbą, jeigu esamas teisėjas netinkamas, pasiūlyti kitą kandidatūrą bei rekomenduoti po 70 liaudies tarėjų, kurie turėtų būti parinkti „iš partinio sovietinio komjaunuoliško aktyvo, politiškai patikrinti, turintys darbinin-

59 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatų patvirtinimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1951, Nr. 12-13 (138-139), p. 4–7.

60 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatų pakeitimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12 (192), p. 11.

61 1946 m. gegužės 23 d. Teisingumo liaudies komisaro raštas Nr. II-537. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 14.

62 1946 m. liepos 16 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 215 c. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 15.

ku pasitikėjimą⁶³. Teisingumo ministerija iš 88 teisėjų, dirbusių 1948 metų pabaigoje, rinkimams rekomendavo 70, devynis siūlė patikrinti papildomai, o septynių teisėjų nuspręsta nerekomenduoti⁶⁴. Pritrūkus maždaug 25 kandidatų, leista kelti antrojo kurso Juridinės mokyklos klausytojų kandidatūras. Be to, Teisingumo ministerijos siūlymu visi rinkimams rekomenduojami teisėjai papildomai tikrinti specialiųjų valstybės saugumo organų.

Iš 1949 metais išrinktų teisėjų kitiems rinkimams Teisingumo ministerija rekomendavo po maždaug pusę teisėjų⁶⁵. Perrinkti kitai kadencijai Teisingumo ministerija pasiūlė 13 procentų ankstesniuose rinkimuose išrinktų liaudies teismų tarėjų (1128). Galutiniame kandidatų į teisėjus sąrašė, kurį patvirtino partiniai organai, 1951 metais liaudies teismų rinkimams buvo siūloma lygiai tiek kandidatūrų, kiek numatyta išrinkti teisėjų – 119.

Liaudies teisėjų ir tarėjų rinkimais sovietinis režimas siekė parodyti, kad visa liaudis pritaria socialistiniam teisingumui ir kartu socialistinei santvarkai, todėl žymus vaidmuo rengiantis teismų rinkimams teko agitacijai spaudoje. Sovietinė propaganda kūrė iliuziją, kad kandidatus į teisėjus renka pati liaudis. Spaudoje skelbiama apie neva gausiuose darbo žmonių susirinkimuose vienbalsiai renkamus kandidatus į teisėjus ir tarėjus⁶⁶, kurie pristatomi kaip „geriausi darbo žmonės“⁶⁷: tekintojai, šaltkalviai, fabriku darbininkai, buhalteriai, buvę samdiniai, valstiečiai, karo dalyviai, esami teisėjai ir teismo darbuotojai. Sovietinio režimo pažangumo demonstravimo tikslais nustatyta, kad tarp siūlomų tarėjų 20 proc. turi būti moterys.

Teismų rinkimų kampanijos pradžioje paskelbta straipsnių, menkinančių nepriklausomos Lietuvos ir visų kitų vadinamųjų buržuazinių teismų veiklą, serija. Šiuose straipsniuose akcentuojami kapitalistinių valstybių teismų veiklos trūkumai: neva ydinga teisėjų skyrimo tvarka, teisėjo pareigų pirkimas už pinigus, kapitalistinių teismų korupcija sprendžiant bylas⁶⁸, teismų naudojimas darbo žmogui engti ir pan.⁶⁹ Vaizdingai aprašomi konkretūs buržuazinės teisminės praktikos pavyzdžiai apie tai, kaip neteisingai nepriklausomoje Lietuvoje buvo baudžiamas darbo žmogus ir kokių nepagrįstai švelnių bausmių susilaukdavo turtinieji. Šiuose rašiniuose pasitelkiama ir „liaudies išmintis“ apie kapitalistinės teismų sistemos ydas: „jei pavogei bandelę, sėsi į kalėjimą, jei – geležinkelį, tapsi senatoriumi“⁷⁰. Kartu išryškunami tariami sovietinio teismo pranašumai,

63 1948 m. spalio 17 d. LKP (b) CK Kadrių skyriaus raštas LKP (b) CK, Nr. 679/c. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 228, lap. 48.

64 1948 m. spalio 15 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 384c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

65 1951 m. spalio 2 d. Teisingumo ministro pavaduotojo Ch. Aizeno duomenys apie pasirengimo liaudies teismų rinkimams eigą iki 1951 m. spalio 1 d. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 6.

66 Gausiuose susirinkimuose statomi kandidatai į liaudies teisėjus ir tarėjus. *Tiesa*. 1948, 286(1729); Artinasi liaudies teismų rinkimų diena. *Tiesa*. 1948, 294(1737).

67 Kandidatais į liaudies teisėjus ir tarėjus siūlomi geriausi darbo žmonės. *Tiesa*. 1948, 287(1730); Vilniaus rinkiminių apygardų rinkėjų susirinkimuose. *Tiesa*. 1948, 291(1734).

68 Mūsų liaudies teismas. *Tiesa*. 1948, 284(1727).

69 Blika, J. Tarybinis teismas – demokratiškiausias pasaulyje teismas. *Tiesa*. 1948, 289(1732); Tarybinis teismas – demokratiškiausias teismas pasaulyje. *Tiesa*. 1948, 305(1748).

70 Buržuaziniai teismai – išnaudotojų įrankis. *Tiesa*. 1948, 291(1734).

pabrėžiamas jo „demokratiškumas“. Teigta, kad tik per tiesioginius teisėjų rinkimus yra išreiškiamas tikroji liaudies valia⁷¹, tik sovietiniai teisėjai renkami iš darbo liaudies, kurie supranta, kas yra teisingumas⁷², tik sovietinis teismas tikrai vykdo liaudies valią ir „nėra buržuazinio klasinio viešpatavimo įrankis“, nes sovietinis teismas, baudamas už įstatymų laužymą, kartu stiprina valstybę ir veikia visų žmonių interesais. Be to, tik komunistinėje valstybėje rinkėjai turi teisėjų ir tarėjų atšaukimo teisę, teisėjai privalo atsiskaityti rinkėjams, tik sovietiniuose teismuose per tarėjų institutą vykdamas teisingumą masiškai dalyvauja visa liaudis, ir tik juose iškeliami tautiniai kadrai.

Po itin aktyvios 1949 metų liaudies teismų rinkimų agitacijos, 1951 metais pradėjo ryškėti teismų rinkimų ir agitacinių kampanijų formalumas, nes sovietinių teismų rinkimų „demokratiškumas“ jau buvo atsiskleidęs ankstesniuose liaudies teismų rinkimuose. Spaudoje kurtas įvaizdis, kad agitacija vyksta aktyviai, neatitiko tikrovės. Kai kuriuose agitaciniuose punktuose atlikus reviziją, paaiškėjo, kad agitacija į sovietinių teismų rinkimus atliekama atmestinais, neorganizuojami agitaciniai susirinkimai, nesudaromi kandidatų ir rinkėjų sąrašai, rinkėjams nepateikiamos kandidatų biografijos ir t. t.⁷³ Nepaisant to, net ir slaptose vidinėse ataskaitose dėl pasirengimo liaudies teismų rinkimams pateikiami duomenys apie didelį organizuotų agitacinių susirinkimų (35 224) ir juose dalyvavusių rinkėjų (380 164) skaičių⁷⁴. Kituose, 1954-ųjų metų liaudies teismų rinkimuose kai kurie agitaciniai punktai apsiribojo tik rinkėjų sąrašų sudarymu ir kvietimų balsuoti išnešiojimu rinkėjams, o paskaitos ir seminarai nebuvo rengiami⁷⁵ arba jos skaitomos atmestinais ir skubotai⁷⁶. Vangus agitacinis darbas rengiantis 1954-ųjų metų liaudies teismų rinkimams buvo ne tik švelnėjančio sovietinio režimo, visuomenės prisitaikymo prie sovietinės valdžios, bet ir įsitikinimo liaudies teismų rinkimų formalumu išdava.

LTSR liaudies teismų rinkimų rezultatai skelbiami akcentuojant komunistų ir nepartinių bloko pergalę⁷⁷ bei masinį rinkėjų dalyvavimą rinkimuose⁷⁸, nors nei teigiami, nei neigiami rinkėjų balsai teismų sudėčiai jokios įtakos nedarė. Oficialieji balsavimų 1949, 1951 ir 1954 metų liaudies teismų rinkimuose rezultatai pateikiami antroje lentelėje.

71 Mūsų liaudies teismas. *Tiesa*. 1948, 284(1727).

72 Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1948, 275(1718).

73 1951 m. spalio 22 d. ataskaitinis pranešimas Teisingumo ministrui apie Vilniaus Stalino rajono liaudies teismo rinkiminių punktų pasirengimo liaudies teismų rinkimams patikrinimo rezultatus. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 104–105.

74 1951 m. gruodžio 7 d. Informacijos sektoriaus informacija apie pasirengimo liaudies teismų rinkimams LTSR eigą, raštas Nr. 91. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 135.

75 Stiprinti agitacinį darbą rinkėjų gyvenime. *Tiesa*. 1954, 276(3567).

76 Politinė agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 281 (3572); Apleista agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 282(3573).

77 Puiki komunistų ir nepartinių bloko pergalė liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8(1761).

78 Tarybų Lietuvos darbo žmonės vieningai dalyvavo liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8(1761); Darbo žmonių vieningumas. *Tiesa*. 1951, 296(2665).

2 lentelė. Oficialieji LTSR liaudies teismų rinkimų 1949–1954 m. rezultatai

Rinkimai	Liaudies teisėjai	Liaudies teismų tarėjai	Rinkėjų dalyvavimas
1949 m.	104	6210	99,80 proc.
1951 m.	119	8871	99,98 proc.
1954 m.	112	7840	99,94 proc.

Šaltiniai: Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m.* Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37, 39; Liakas, A. *Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 232, 243; *Tiesa*. 1949, 10(1763); 1954, 298(3589); LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 155.

Norint visuomenei įteigti, kad išrinkti teisėjai ir tarėjai atitinka rinkėjų lūkesčius, pranešama, kad liaudies teismų rinkimuose dalyvauja ne mažiau kaip 99 proc. visų rinkėjų: 1949 metais balsavę 99,8 proc. visų rinkėjų⁷⁹, 1951 m. – 99,98 proc.⁸⁰, o 1954-aisiais – 99,94 proc.⁸¹ Pagal oficialius duomenis 1949 metais dviem rinkimų etapais, sausio 9 ir sausio 16 d., išrinkti 104 liaudies teisėjai bei 6210 tarėjų⁸², 1951 metų rinkimuose – 119 liaudies teisėjų ir 8871 liaudies tarėjas⁸³, o 1954-aisiais – 112 teisėjų ir 7840 tarėjų⁸⁴. Pažymėtina, kad pristatant pirmųjų liaudies teismų rinkimų rezultatus specialiai akcentuota, kad vieningai išrinkti visi į teisėjus pasiūlyti kandidatai⁸⁵, o po 1951 metų rinkimų nurodoma, kad prieš pasiūlytus kandidatus balsavo tik 0,07 proc. visų rinkėjų, t. y. 1054 asmenys⁸⁶.

Ne visi 1949–1954 metų liaudies teismų rinkimuose išrinkti teisėjai užėmė jiems skirtas pareigas. Štai 1949 metais iš numatytųjų 104 liaudies teismų *de facto* veikė 93 liaudies teismai⁸⁷, o iš 119-os 1951 metais liaudies teismų rinkimuose oficialiai išrinktų teisėjų darbą pradėjo 85 (žr. 3 lentelę)⁸⁸. Visiška liaudies teismų komplektacija pirmą kartą pasiekta praėjus dešimčiai metų po antrosios sovietinės okupacijos 1954 metais išrinkus visus 112 liaudies teismų teisėjus⁸⁹.

1949–1954 metų liaudies teismų rinkimuose kiekvieną kartą buvo išrenkama vis daugiau teisinį išsilavinimą turinčių teisėjų, tačiau partinių teisėjų skaičius, smarkiai šoktelėjęs 1947 metais, nuo 1949 iki 1954 metų rinkimų išliko stabilus. Duomenys apie

79 Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1949, 10(1763).

80 1951 02 19 suvestinė apie balsavimo eigą liaudies teismų rinkimuose. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 155.

81 Teismų rinkimai. *Tiesa*. 1954, 298(3589).

82 Rinkimų diena. *Tiesa*. 1949, 2(1755).

83 Galutinė suvestinė apie liaudies teismų rinkimus (be datos). LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 315.

84 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12(192).

85 Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1949, 10(1763).

86 1951 m. ataskaita apie galutinius rezultatus 1951 m. gruodžio 16 d. teisėjų rinkimuose LTSR. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 315.

87 Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m.* Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37.

88 *Ibid.*

89 Liakas, A., *supra* note 10, p. 243.

1949, 1951 ir 1954 metų liaudies teismų rinkimuose išrinktų teisėjų teisinį pasirengimą ir politinę priklausomybę nurodomi trečioje lentelėje.

3 lentelė. LTSR liaudies teismų teisėjų teisinis išsilavinimas ir partiškumas 1949–1954 m.

Metai	Liaudies teismai		Teisinis išsilavinimas		Partijos nariai, komjaunuoliai
	oficialus skaičius	faktiškai veikė	aukštasis	vidurinis	
1949 m.	104	93	1	21	76
1951 m.	119	85	0	48	71
1954 m.	112	112	18	74	79

Šaltiniai: Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m.* Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37, 39; Liakas, A. *Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 232, 243.

1949 metais aukštąjį teisinį išsilavinimą buvo įgijęs vienas liaudies teismo teisėjas iš 93, vidurinįjį teisinį išsilavinimą – 21, partijos nariai arba komjaunuoliai buvo 76 teisėjai. Iš 1951 m. 85 faktiškai veikusių liaudies teismų nė vienas šių teismų teisėjas nebuvo įgijęs aukštojo teisinio išsilavinimo, tačiau vidurinįjį teisinį išsilavinimą turėjo jau 48 teisėjai, o 71 iš 85 teisėjų buvo partinis. Liaudies teismų teisinio išsilavinimo rodikliai iš esmės pagerėjo tik 1954 metais, kai liaudies teisėjais buvo išrinkta aštuoniolika liaudies teisėjų, turinčių aukštąjį teisinį išsilavinimą, ir 74 – turintys vidurinįjį teisinį išsilavinimą. Dauguma (79) tais metais išrinktų liaudies teismų teisėjų buvo partiniai.

Aukščiausiojo Teismo teisėjų teisinio išsilavinimo rodikliai 1949–1956 metais buvo geresni negu liaudies teismų teisėjų. Nors šio teismo teisėjų skaičius 1949–1951 metais svyravo nuo 15 iki 22, jame nuolat teisėjavo šeši teisėjai, baigę aukštąjį teisės mokslą⁹⁰. Dauguma Aukščiausiąjame Teisme 1949–1951 metais dirbusių teisėjų buvo partijos nariai arba komjaunuoliai⁹¹.

3. Teisėjų teisinis ir politinis rengimas

Sovietinis režimas, su jam tinkamų teisingumo sistemos kadro trūkumo problema susidūręs 1940–1941 metais, iš anksto rengėsi teisėjų korpuso komplektavimui Lietuvoje. Dar Lietuvai esant vokiečių okupuotai, 1942 metais sudaryta kadro rengimo Lietuvai sovietinėje užfrontėje sistema, pagal kurią iš Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos ir 2-ojo atsargos bataliono buvo demobilizuota ir įvairioms valstybės pareigoms eiti apmokyta apie penki šimtai buvusių partinių ir sovietinių darbuotojų⁹². Trijų mėnesių kursus, skirtus būsimiems teismų ir prokuratūrų darbuotojams

90 Bulavas, J., *supra* note 85, p. 36–37.

91 *Ibid.*, p. 39.

92 *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža.* Vilnius: Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK –Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas, 1985, p. 182–184.

Čkalovo (dabar – Orenburgas) mieste nuo 1943 metų balandžio iki liepos mėnesio baigė 36 asmenys⁹³. Nuo 1944 m. kovo 1 d. tuo pačiu tikslu buvo organizuoti trijų mėnesių juridiniai kursai Gorkio mieste (dabar – Žemutinis Naugardas, rus. Nižnij Novgorod)⁹⁴. Tačiau teisinį išsilavinimą turinčių ir politiškai patikimų kadrų poreikis atkuriamiems Lietuvos sovietiniams teismams buvo kur kas didesnis negu jų buvo įmanoma parengti karo sąlygomis.

Svarbus žingsnis iš naujo organizuojant LTSR teismus buvo žengtas sąjunginių žinybų. Pažymėtinas 1944-ųjų metų slaptas SSRS teisingumo liaudies komisaro įsakymas „Dėl LTSR liaudies teismų kadrų padėties“, kuriuo nustatytos sovietinių teisėjų atrankos, rengimo ir „auklėjimo“ gairės Lietuvoje⁹⁵. Šiame dokumente nurodyta „atidžiai įvertinti atrenkamų asmenis, atsižvelgti į tai, ar atrinktieji nusipelnė politinio patikėjimo ir atitinka dalykinės kvalifikacijos kriterijų“. Tačiau dėl teisininkų kadrų trūkumo, vadovaujantis šiais atrankos kriterijais, iš teisingumo sistemos „dėl politinio nepatikimumo“ nuo 1944-ųjų iki 1945 metų buvo pašalinta palyginti nedaug teisingumo sistemos darbuotojų – du⁹⁶.

Praėjus keleriems metams po reokupacijos net Kremliuje esantys SSRS Teisingumo ministerijos pareigūnai susirūpino, kad dėl teisingumo kadrų trūkumo ir menko jų politinio patikimumo situacija Lietuvos teismų sistemoje darosi pavojinga. Anot SSRS Teisingumo ministerijos, Lietuvoje „padėtis su teisingumo kadrais ne tik kad negerėjanti, bet dar ir blogėjanti“⁹⁷. Atsitiktinių, teisinio išsilavinimo neįgijusių ir politinės patirties neturinčių teisėjų įdarbinimas sovietiniuose teismuose kėlė pavojų diskredituoti ne tik sovietinę teisę ir teismus, bet ir patį komunistinį režimą. Skubant formuoti teisėjų korpusą teisėjais neretai būdavo skiriami „girtuokliai ir amoraliai besielgiantys asmenys“, kas nesiderino su komunistiniais lozungais apie teismo atliekamą liaudies auklėjimo darbą⁹⁸.

Tiesioginis teisėjų darbas, priimami sprendimai ir viešas elgesys reprezentavo sovietinį režimą, todėl 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK priėmė nutarimą „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“, kuriame nuspręsta padidinti teisės fakultetų, teisės institutų, specialių teisės mokyklų ir teisės studentų skaičių, pagerinti specialių teisės mokyklų prie Teisingumo ministerijų studijas ir lankomumą bei atrinkti „geruosius elementus“⁹⁹. VKP (b) CK 1946 metais priimtame nutarime akcentuota ir politinio

93 1944 m. kovo 1 d. pažyma apie kadrų rengimą. Nepasirašyta. LYA, f. 1771, ap. 7, b. 197, lap. 17.

94 Liakas, A., *supra* note 10, p. 229.

95 Cituojama pagal 1947 m. sausio 2 d. Teisingumo ministerijos kolegijos nutarimą „Dėl SSRS Teisingumo ministro įsakymo „Dėl LTSR liaudies teismų kadrų padėties“ vykdymo“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 39–39 ap.

96 1945 metų lentelė be datos „Dėl liaudies komisariatų aparato ir svarbiausių valdymo organų valymo nuo svetimų ir politiškai abejotinių elementų“. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 290, lap. 39. Iš visų liaudies komisariatų buvo pašalinti 805 kadrai.

97 1947 metų (be datos) TSRS Teisingumo ministerijos kolegijos ir LKP (b) CK Kadrų padalinio direktoriaus pavaduotojo Ch. Aizeno raštas „Apie kadrų padėtį Lietuvos TSR liaudies teismuose“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 40–41.

98 1947 m. sausio 2 d. Teisingumo ministerijos kolegijos nutarimas „Dėl TSRS Teisingumo ministro įsakymo dėl LTSR liaudies teismų kadrų padėties vykdymo“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 39–39 ap.

99 Razi, G. M. *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*. Berkeley: University of California School of Law, 1960, p. 786.

teisėjų rengimo svarba. 1947 metų Teisingumo ministerijos Kadro reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaitoje pažymima, kad, be teisinio išsilavinimo suteikimo, būtina teisėjus ugdyti ir politiškai¹⁰⁰.

Kaip nurodoma oficialiuose 1947 metų dokumentuose, situacija LTSR teismuose buvo žymiai blogesnė negu kitose SSRS respublikose, nes Lietuvoje tik maža dalis teisingumo pareigūnų buvo įgiję aukštąjį teisinį išsilavinimą, o liaudies teisėjų tik vienas kitas turėjo aukštąjį ar netgi tik vidurinįjį teisinį išsilavinimą¹⁰¹ (papildomai žr. 1 lentelę). Teisines žinias imta skubotai teikti trijų ir šešių mėnesių Teisingumo ministerijos organizuojamuose *juridiniuose kursuose*¹⁰² ir *dvimetėje Vilniaus juridinėje mokykloje*, kuri, pradėjusi veikti 1945 metų balandį, teisininkus rengė iki 1955-ųjų¹⁰³. Papildomai prie Teisingumo ministerijos nuo 1945 metų veikė *neakivaizdinis Juridinės mokyklos skyrius*¹⁰⁴. Tačiau dėl teisės specialybės supolitininimo, blogo stojančiųjų pasirengimo ir studentų atrankos klasiniu požiūriu teisinį išsilavinimą suteikiančios įstaigos surinkdavo vos trečdalį reikiamo studentų skaičiaus¹⁰⁵. Juolab teisingumo kadro poreikio pokario metais nebuvo galima patenkinti pasinaudojus didesnių laiko sąnaudų reikalaujanti aukštąjį teisinį išsilavinimą suteikiančio *Vilniaus universiteto* potencialu, į kurį stojančiųjų studentų patikrą atlikdavo mandatinė komisija, studentų atrankai taikiusi politinius principus¹⁰⁶. Karui besibaigiant, 1945 metais Teisės fakultetas neišleido nė vieno teisininko, o per laikotarpį nuo 1945-ųjų iki 1949-ųjų metų Vilniaus universiteto Teisės fakultetą baigė tik keturiolika teisininkų, potencialiai galinčių užimti teisėjo pareigas¹⁰⁷. Pirmoji laida, baigusi visą sovietinio universiteto Teisės fakulteto kursą, išleista tik 1950-aisiais¹⁰⁸.

Nors Vilniaus universitete per laikotarpį nuo 1945-ųjų iki 1957-ųjų studijas baigė 315 teisės studentų ir dar 87 studentai jas baigė neakivaizdiniu būdu¹⁰⁹, tačiau tik maža

100 1947 m. Teisingumo ministerijos Kadro reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 75.

101 1947 m. Teisingumo ministerijos Kadro reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

102 Bus suorganizuoti nauji juridiniai kursai. *Tiesa*. 1944, 133(194).

103 1945 m. liepos 20 d. Teisingumo liaudies komisariato raštas LKP (b) CK. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 16.

104 Pažyma apie kadro rengimą ir judėjimą pasirašyta Teisingumo ministerijos kadro valdymo viršininko. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 40.

105 Pažyma apie kadro rengimą ir judėjimą, pasirašyta Teisingumo ministerijos kadro valdymo viršininko. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 40; 1946 m. gegužės 15 d. Teisingumo ministerijos raštas Nr. II-506. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 13; 1947 metų (be datos) TSRS Teisingumo ministerijos kolegijos ir LKP (b) CK Kadro padalinio direktoriaus pavaduotojo Ch. Aizeno raštas „Apie kadro padėtį Lietuvos TSR liaudies teismuose“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 40–41; 1946 04 20 Teisingumo liaudies komisaro raštas Nr. 444. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 12.

106 *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 280.

107 Bulavas, J.; Jankauskas, S.; Meškauskas, E. *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko v. universiteto 1957 metų žinynas*. Vilnius: TSRS Aukštojo mokslo ministerija, 1957, p. 104, 108.

108 Machovenko, J.; Maksimaitis, M. *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641–2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 213.

109 Bulavas, J.; Jankauskas, S.; Meškauskas, E., *supra* note 105, p. 105, 108.

teisės absolventų dalis atitikdavo sovietiniam teisėjui keliamus politinio patikimumo ir pavyzdingos reputacijos reikalavimus. Pavyzdžiui, 1949 metais darbui teisingumo sistemoje paskyrus dirbti dvylika absolventų, Teisingumo ministras patvirtino tik keturis, kadangi kiti aštuoni negalėjo būti „*panaudoti teisingumo sistemos darbe daugiausia dėl asmeninių ir politinių savybių*“¹¹⁰. Nė vienas iš šių keturių studentų teisėju nebuvo paskirtas¹¹¹. 1952 metais Teisingumo ministerija konstatavo, kad „*nors tais metais jau turėjo išeiti šeštoji studentų laida, bet ne visi jie galėjo būti panaudojami darbui, kadangi neatitinka politinių reikalavimų*“¹¹².

Griežtesni reikalavimai kelti kursų ir Juridinės mokyklos klausytojams, tiesiogiai pretenduojantiems į teismo ar prokuratūros darbuotojus. Pagal formalius reikalavimus, Juridinėje mokykloje galėjo mokytis 23 metų amžiaus sulaukę asmenys, įgiję bendrąjį vidurinį išsilavinimą ir turintys „*partinio sovietinio bendruomeninio*“ darbo patirties¹¹³. Tiesa, paaiškėjęs, kad tik dalis kandidatų turi įgiję bendrąjį vidurinį išsilavinimą, LKP (b) CK prašyta leidimo priimti asmenis su „*nepilnu bendruoju viduriniu išsilavinimu*“. Dar didesni buvo neformalūs dalykiniai, politiniai ir asmeniniai reikalavimai, todėl kandidatus studijoms į Juridinę mokyklą atrinkdavo Teisingumo ministerija ir partijos organai¹¹⁴, nes esą „*be partijos pagalbos neįmanoma tinkamai įvertinti kiekvieno kandidato dalykinių, politinių ir asmeninių savybių*“¹¹⁵.

Dėl visų šių reikalavimų reikiamo skaičiaus studentų kandidatūrų surinkti buvo neįmanoma¹¹⁶: 1946 metų pabaigoje Vilniaus juridinės mokyklos pirmame kurse mokėsi 32 studentai¹¹⁷, 1947 m. priimta trylika¹¹⁸, 1949 m. – 40¹¹⁹, o 1950-aisiais – trisdešimt septyni¹²⁰. 1951 metais nustačius, kad į Juridinę mokyklą priimami tik turintys bendrąjį vidurinį išsilavinimą asmenys¹²¹, priimti 22 studentai¹²², o 1952 m. – 23¹²³. Pagal esamus atrankos kriterijus pakankamo skaičiaus kursantų nepavykstant surinkti, nutarta prašyti VKP (b) CK leidimo į Juridinę mokyklą priimti jaunesnius negu 23-jų metų

110 1949 m. gegužės 31 d. Teisingumo ministro raštas Nr. II-349. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 111.

111 Studentų, bebaigiančių SSRS Aukštojo mokslo ministerijos Vilniaus valstybinį universitetą, paskirstymo planas. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 115.

112 1952 m. balandžio 30 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 183. LYA, f. 1771, ap. 124, b. 4, lap. 22.

113 1951 m. balandžio 12 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 191. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 177.

114 1949 m. balandžio 18 d. Teisingumo ministro raštas LKP (b) CK sekretoriui Nr. 141. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 108.

115 1951 m. balandžio 12 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 191. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 177.

116 1947 m. balandžio 5 d. Teisingumo ministro raštas Nr. II-256. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 299, lap. 4.

117 1946 m. gegužės 24 d. Teisingumo ministro raštas Nr. II-538. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 15.

118 1947 m. liepos 12 d. Teisingumo ministro raštas Nr. 714. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 60.

119 1949 m. rugsėjo 3 d. Teisingumo ministro pavaduotojo kadru reikalams Ch. Aizeno raštas Nr. 569 „Apie klausytojų atrankos į Vilniaus juridinę mokyklą rezultatus“. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 126.

120 1950 m. rugsėjo 7 d. Teisingumo ministro pavaduotojo raštas Nr. 783-II. LYA, f. 1771, ap. 85, b. 4, lap. 7–8.

121 Priėmimo į Vilniaus juridinę mokyklą taisyklės. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 179.

122 Pažyma apie kursantų į Vilniaus juridinę mokyklą atranką ir atvykimą. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 189.

123 1952 m. liepos 3 d. Teisingumo ministro pažyma apie kandidatų atranką į Vilniaus juridinę mokyklą. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 26–27.

asmenis¹²⁴. 1952 m. liepos 25 d. buvo patvirtinti 46 studentai¹²⁵, kurių didžioji dalis (26) buvo jaunesni negu 23 metų¹²⁶. Nepasiteisino ir teisininkų rengimas neakivaizdiniu būdu: dėl bendrąjį vidurinį išsilavinimą įgijusių asmenų trūkumo ir prasto rusų kalbos mokėjimo priėmimo į *Sąjunginio neakivaizdinio teisės instituto Vilniaus filialą* (toliau – Institutas), veikusio nuo 1944 metų, planas nebuvo įgyvendinamas. Institutas likviduotas 1953 metais, o tuo metu jame studijavę studentai perkelti į naujai kuriamo Vilniaus universiteto Teisės fakulteto neakivaizdinį skyrių¹²⁷.

Teisinio švietimo įstaigose politiniai dalykai buvo dėstomi kartu su politizuotais teisės dalykais. Juridinės mokyklos studentai laikė ne tik sovietinės baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės bei sovietinės civilinės ir civilinio proceso teisės, bet ir marksizmo-leninizmo pagrindų valstybinius egzaminus¹²⁸. Vilniaus universiteto Teisės fakultete politinių dalykų egzaminai taip pat buvo privalomi¹²⁹. Politiniu teisėjų auklėjimu, be Teisingumo ministerijos ir teisinio švietimo įstaigų, aktyviai rūpinosi ir teismų vidinėje struktūroje veikusios bei iš teismų darbuotojų sudarytos Lietuvos komunistų partijos pirminės partinės organizacijos¹³⁰, nuolatos užsiimdavusios vidiniu teismo darbuotojų politiniu švietimu.

Išvados

1. 1940–1941 metais Lietuvoje veikusių teismų atkūrimas ir raida laikotarpiu nuo 1944 iki 1956 metų buvo susiję su sovietinės teismų sistemos reformomis, 1953 metais galutinai įsteigiant dviejų grandžių bendrosios kompetencijos teismų sistemą ir kaitaliojant liaudies teismų skaičių; specialios liaudies teismų komplektavimo tvarkos, leidusios partijai dar iki liaudies teismų rinkimų lemti teismų sudėtį, galiojimu; sovietinių teismų legitimumą turėjusiais įtvirtinti kas trejus metus rengiamais liaudies teismų rinkimais bei nuolatinio teisingumo sistemos kadrų trūkumu.

2. Iki pirmųjų liaudies teismų rinkimų 1949-aisiais sovietinių teismų sistemos kūrimas Lietuvoje vyko visuomenei nedalyvaujant, oficialiai liaudies teismų formavimą perduodant vykdomiesiems komitetams, o Aukščiausiojo Teismo – LTSR Aukščiausia-

124 1952 m. liepos 14 d. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus prašymas. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 29.

125 1952 m. liepos 25 d. Teisingumo ministro pažyma apie klausytojų į Juridinę mokyklą atranką. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 32.

126 1952 m. Teisingumo ministro A. Liko pažyma apie kandidatų į Juridinės mokyklos klausytojus amžių. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 40-42.

127 Machovenko, J.; Maksimaitis, M., *supra* note 106, p. 203.

128 1950 m. gegužės 10 d. Vilniaus juridinės mokyklos valstybinių egzaminų tvarkaraštis 1949–1950 metams. LYA, f. 1771, ap. 85, b. 4, lap. 3; 1952 m. gegužės 31 d. Teisingumo ministerijos Vilniaus juridinės mokyklos direktoriaus A. Liako raštas Nr. II-428 LKP (b) CK administraciniam padaliniiui. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 24.

129 Bulavas, J., *et al.* *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko v. universiteto 1957 metų žinynas*. Vilnius: TSRS Aukštojo mokslo ministerija, 1957, p. 79.

130 Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų Sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo, vykdanant nusikaltimus 1944–1953 m. I tomas*. Vilnius: Tarpautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003, p. 24.

jai Tarybai. Tačiau iš tiesų už teisėjų korpuso formavimą 1944–1949 metais buvo atsakingi ne vykdomieji komitetai ir LTSR Aukščiausioji Taryba, bet Teisingumo ministerija, kuri, atrinkusi tinkamus kadrus, teisėjų kandidatūras suderindavo su LKP (b) CK Kadro skyriumi ir tik po to pateikdavo tvirtinti vykdomiesiems komitetams arba LTSR Aukščiausiajai Tarybai. 1948 metais priimti nauji Liaudies teismų rinkimų nuostatai 1944–1948 metais susiklosčiusios teisėjų rinkimų praktikos iš esmės nepakeitė. Po liaudies teismų rinkimų 1949, 1951 ir 1954 metais skelbtas aktyvus liaudies dalyvavimas ir vieningas balsavimas už iškeltus kandidatus, nors realiai nei teigiami, nei neigiami rinkėjų balsai teisėjų korpuso sudėčiai jokios įtakos nedarė.

3. Sovietinių teisėjų korpuso komplektavimas Lietuvoje, ypač 1944–1946 metais, buvo apsunkintas dėl patikimų teisingumo kadro trūkumo, kurį bandyta mažinti teisinės ir politinės žinias teikiant kursuose ar specializuotose teisinio švietimo institucijose. Sovietiniais teisėjais neretai tapdavo atsitiktiniai, abejotinos reputacijos asmenys, kėlę pavojų diskredituoti ne tik sovietinę teisę ir teismus, bet ir patį komunistinį režimą, todėl kompartija 1946 metais ėmė daugiau dėmesio skirti teisingumo kadro teisiniam ir politiniam švietimui, tad Lietuvos teismuose pamažu daugėjo aukštąjį arba vidurinį teisinį išsilavinimą įgijusių teisėjų, kurie, dažniausiai, buvo partijos nariai arba komjaunuoliai.

Literatūra

- Apleista agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 282(3573).
- Artinasi liaudies teismų rinkimų diena. *Tiesa*. 1948, 294(1737).
- Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m.* Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968.
- Bulavas, J. Buržuazinis teismas – įrankis darbo žmogui engti. *Tiesa*. 1951, 287(2656).
- Bulavas, J., et al. *Vilniaus valstybinio V. Kapusko v. universiteto 1957 metų žinytas*. Vilnius: TSRS Aukštojo mokslo ministerija, 1957.
- Bulavas, J. Buržuazinis teismas – išnaudotojų tarnyboje. *Tiesa*. 1954, 288(3579).
- Buržuaziniai teismai – išnaudotojų įrankis. *Tiesa*. 1948, 291(1734).
- Bus suorganizuoti nauji juridiniai kursai. *Tiesa*. 1944, 133(194).
- Blieka, J. Tarybinis teismas – demokratiškiausias pasaulyje teismas. *Tiesa*. 1948, 289(1732).
- Darbo žmonių vieningumas. *Tiesa*. 1951, 296(2665).
- Deksnyis, G. Buržuazinis teismas – įrankis darbo žmonėms engti. *Tiesa*. 1954, 289(3580).
- Domaševičius, K. Amerikos teismas – reakcijos ir teroro įrankis. *Tiesa*. 1954, 275(3565).
- Gausiuose susirinkimuose statomi kandidatai į liaudies teisėjus ir tarėjus. *Tiesa*. 1948, 286(1729).
- Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai, 1997.
- Grunskis, E. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1952 metais*. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996.
- Įstatymas „Dėl TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos“. *TSRS įstatymų ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys 1938–1944 m. birželis*. TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys. Maskva: 1944.
- Kandidatais į liaudies teisėjus ir tarėjus siūlomi geriausi darbo žmonės. *Tiesa*. 1948, 287(1730).

- Karevas, D., et al. *Tarybinis teisingumas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950.
- Liakas, A. *Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
- Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1948, 275(1718).
- Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1949, 10(1763).
- Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1954, 268(3559).
- Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas, 1985.
- Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 2, b. 467; ap. 7, b. 197; ap. 8, b. 283, 290; ap. 9, b. 256, 379; ap. 10, b. 489; ap. 11, b. 228, 299; ap. 58, b. 3; ap. 85, b. 4; ap. 107, b. 4, 12; ap. 123, b. 4; ap. 124, b. 4.
- Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Povilo Pakarklio atleidimo iš Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaro pareigų“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1(10).
- Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Domaševičiaus, Keštučio, Andriaus s., paskyrimo Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaru“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1(10).
- Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, 1940–1947 m. I tomas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- Likas, A. Tarybinis teismas liaudies interesų sargyboje. *Tiesa*. 1954, 267(3558).
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 40 „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1(3).
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 412 „Dėl LTSR Aukščiausiojo Teismo išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 6-7(61-62).
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 175 „Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatai“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*. 1948, Nr. 28.
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 131 „Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1960, Nr. 13.
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR liaudies teismų rinkimų nuostatų patvirtinimo“. *Tiesa*. 1948, 261(1704).
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatų patvirtinimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1951, Nr. 12-13(138-139).
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatų pakeitimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12(192).
- LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12(192).
- LTSR konstitucija (Pagrindinis įstatymas). *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730.
- Machovenko, J.; Maksimaitis, M. *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641–2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Maksimaitis, M., et al. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944–1990)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
- Mūsų liaudies teismas. *Tiesa*. 1948, 284(1727).
- Politinė agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 281(3572).
- Puiki komunistų ir nepartinių bloko pergalė liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8(1761).
- Razi, G. M. *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*. Berkeley: University of California School of Law, 1960.

- Remeika, V. Ką teisė partizanų karo lauko teismas (PKL). *Alytaus naujienos*. 1995, 126(7976).
- Respublikos Liaudies Komisarų Tarybos 1944 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 32 „Dėl LTSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo“. *LTSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, I tomas, 1940–1947*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- Rinkimų diena. *Tiesa*. 1949, 2(1755).
- Ruželytė, O. Buržuazinis teismas kovoje prieš liaudies masių išsivaduojamąjį judėjimą. *Tiesa*. 1954, 280(3571).
- Solomon, H. P. Jr. *Soviet Criminal Law Under Stalin*. Cambridge University Press, 1996.
- Stiprinti agitacinį darbą rinkėjų gyvenime. *Tiesa*. 1954, 276(3567).
- Tarybinis teismas – demokratiškiausias teismas pasaulyje. *Tiesa*. 1948, 305(1748).
- Tarybinio teismo uždaviniai. *Tiesa*. 1947, 126(1263).
- Tarybų Lietuvos darbo žmonės vieningai dalyvavo liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8(1761).
- Teismų rinkimai. *Tiesa*. 1954, 298(3589).
- Tininis V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų Sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo, vykdamas nusikaltimus 1944–1953 m. I tomas*. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003.
- Vaitiekus, S. Sovietinio okupacinio režimo baudžiamoji politika 1944–1947 m. *Lietuvos aidas*. 2002, 299.
- Vilbikas, A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje 1918–2008 metais*. Šiauliai: UAB „Sapnų sala“, 2009.
- Vilniaus rinkiminių apygardų rinkėjų susirinkimuose. *Tiesa*. 1948, 291(1734).
- Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
- Želvys, P. Už trispalvę, tautišką giesmę – kalėjimas. *Pozicija*. 1995, 1(256).
- 1938 m. rugpjūčio 16 d. įstatymas „Dėl TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos“. *TSRS įstatymų ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys 1938–1944 m. birželis*. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys, 1944.

THE RESTORATION AND DEVELOPMENT OF SOVIET COURTS IN LITHUANIA IN 1944–1956

Dovilė Sagatienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The author of the article analyses the restoration and development of Soviet courts in Lithuania from the beginning of the reoccupation in 1944, till 1956, when the cult of Stalin's person was officially condemned by the Communist party. The author discusses the formation of the Soviet court system and the changes to this system after World War 2, the staff of the Soviet judiciary body from 1944 till the first judge elections in 1949 and the legitimization of Soviet courts in subsequent elections in 1951 and 1954. The article also reveals the peculiarities of judicial body formed in 1944–1956, revealing the lack of judges and the reasons for this situation, showing the process of political and legal training of judges. Before the first court elections in 1949, the Soviet court system was established in the*

absence of societal participation. Officially the formation of the peoples' courts was delegated to the local authorities and the formation of the Supreme Court—to the Supreme Council of the LSSR. However, de facto, the body of Soviet judiciary in 1944–1949 was formed not by the local authorities or the Supreme Council of the LSSR, but by the Ministry of Justice, which, after selecting candidates, coordinated the candidates with the Communist Party's Staff department and only after that submitted candidates to the local authorities or to the Supreme Council of the LSSR for approval. The new order of the elections of the peoples' courts, adopted in 1948, did not change basically the former elections practice. After the elections in 1949, 1951 and 1954 the massive and unanimous participation of society was stated, but in reality neither positive, nor negative voting results had an impact on the court formation. Forming the body of Soviet judges during the first years of the reoccupation was challenging, because of the low number of reliable judges which was attempted to reduce by political and legal training in legal classes and in special institutions of legal education. But the demand of legally educated and politically reliable judges was much higher than was possible to prepare in short time, therefore, in 1944–1956 randomly selected individuals of questionable reputation sometimes became judges, by whom not only the Soviet judiciary system, but the Communist regime as a whole, could be discredited. Therefore, in 1946 the Communist Party implemented the Decree which reformed legal and political education of judiciary officers. After this initiative, the training of legal officers and the results of political and legal education started slowly to improve.

Keywords: *restoration of Soviet courts, political and legal training of Soviet judges, system of Soviet courts, elections of judges.*

Dovilė Sagatienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: teisingumas sovietmečiu, sovietinių teismų sistema, teisėjų ir teismų nepriklausomumas.

Dovilė Sagatienė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy of Law and Legal History, Doctoral Student. Research interests: justice in Soviet epoch, system of Soviet courts, independence of courts and judges.

